

DOI
УДК 930.25:943.8(477-25)"1540"

Тетяна ЛЮТА

кандидатка історичних наук, заступниця
директора Центру консервації предметів
археології (Київ, Україна)

lutagen@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1224-2715>

Володимир КРАВЧЕНКО

старший науковий співробітник Інституту
української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України
(Київ, Україна)

volod.fort@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7533-4273>

ДО КИЇВСЬКОГО ДОКУМЕНТАЛЬНОГО ДИПЛОМАТАРІЮ: НЕВІДОМИЙ ПРИВІЛЕЙ КОРОЛЯ СИГИЗМУНДА I КИЇВСЬКИМ МІЩАНАМ ВІД 5 січня 1540 р.

Анотація

Тема київського дипломатарію піднімалась в історіографії неодноразово. У часи видання першого збірника (1931 р.) цю тему вивчав Володимир Щербина. Метою представленої публікації є оприлюднення найранішого збереженого привілею Києву польського короля Сигизмунда I від 5 січня 1540 р. Засвідчена у київському магістраті копія привілею зберігається у складі архіву київського міщанина Василя Ходики Креницького, одного з провідних діячів київської маґдебургії XVI – поч. XVII ст.

Принцип історизму та наукової археографії застосований у публікації дозволяє проаналізувати зміст документу. Копія королівського привілею про звільнення від мит київських купців у Мозирі «видає» особистий інтерес Василя Ходики у цих пільгах оскільки реципієнтом цього документа вказаний він сам, тоді ще київський міщанин. Копія листа-привілею була

виготовлена київським підскарбієм Горностаєм, про що також зазначено у листі. Серед митних пільг київським міщанам зазначено про звільнення від мита королівського та князівського мита, від мита духовних інституцій та світських осіб по всій території Великого князівства Литовського як на суходолі, так і на воді. За порушення свого привілею — відібрання мита рибного та соляного, а також плата поголового, — король погрожував мизирським урядовцям покаранням у вигляді компенсації цього мита.

Новизна публікації нововиявленого документа полягає у поповненні київського дипломатарію невідомим документом і примноженні інформації про київські реалії 1-ї половини XVI ст. Місце сучасного збереження у Москві (РФ) — РДАДА ф. 1473, оп.1 спр. 174 наклало свій відбиток і на назву фонду — Поместно-вотчинные архиве юго-западных земель XVI-XIX вв.

Висновком публікації є нова інформація про магдебургію Києва та про боротьбу київського міщанського корпусу за права безмитної торгівлі та свої торгові привілеї.

Ключові слова: Київ, королівський привілей, магдебурзьке право, торгівля, мито, Велике князівство Литовське.

Київський документальний дипломатарій, над яким працював один із дописувачів до першого київського збірника — Володимир Щербина, — давно потребує окремого видання. Перелік польських королівських привілеїв та грамот московських царів, а також російських імператорів Києву був складений ним у 1926 р.¹⁾ В ньому нараховувалось 48 королівських привілеїв та 20 царських грамот. Його перелік був покладений в основу Каталогу документів з історії Києва XV — XIX ст.²⁾ виданий у 1982 р. Програми видань київських привілеїв 20-х — 40-х років XX ст. було розглянуто у виданні *Андрейцева В.І., Короткого В.А., Ульяновського В.І.* Корпус магдебурзьких грамот українським містам. Два проекти видань 20-х — 40-х років XX століття³⁾, які направлені були на максимально доступне виявлення пам'яток київської історії. Однак, проектам не судилося бути втіленими.

¹⁾Щербина В. Документи до історії Києва 1494—1835 рр.// Український археографічний збірник. К., 1926. Т. 1. С. 1—49.

²⁾Упорядники: Боряк Г. В., Н. М. Яковенко Н. М. Київ: Наукова думка. 1982. 199 с. (Далі — Каталог...)

³⁾Андрейцев В.І., Короткий В.А., Ульяновський В.І. Корпус магдебурзьких грамот українським містам. Два проекти видань 20-х — 40-х років XX століття. К., 2000. 214 с.

Наступним етапом роботи над київським привілеями було видання Н. Білоус⁴⁾, в якому було опубліковано 82 королівські надання за кінець XV — середину XVII. Співвідношення списку виданих королівських привілеїв з переліком документів *Каталогу* за це самий період складає 82 до 197, що виявляє проблему фрагментарного представлення дипломатичного надбання Києва за вказаний період.

Розтягнута майже на століття спроба видання корпусу документів з історії Києва донині не реалізована. Децицію до втілення цієї наукової потреби Києва додає представлена публікація.

Репрезентований привілей польського короля Сигізмунда I від 5 січня 1540 р. на права безмитної торгівлі київським купцям на Мозирщині заповнює лакуну корпусу привілеїв киянам за часів адміністрації цього короля. Документ у згаданому Каталозі 1982 р. значиться під № 29 і має заголовок «Лист Сигізмунда I до мозирських державців із заборонаю стягати мито і чинити перешкоди у торгівлі київським купцям. ЦДАДА. Ф. 1473, оп.1, спр. 174. Засвідчена копія.»

Ця засвідчена у київському магістраті копія королівського листа зберігається у РДАДА, у фонді 1473, так званому «Поместно-вотчинном архиве юго-западных земель XVI — XIX вв.»⁵⁾. Історія цього штучного фонду невідома. З передмови до нього видно, що він був створений із залишків чи фрагментів архівів шляхти Київського, Віленського Оршанського воєводств 68-ти сімей, як писала укладач опису фонду Іванова Г. А. Вона також вказала, що «...система делопроизводства существенно отличается от русской: в основе юридической терминологии употреблявшейся на территории Великого княжества Литовского лежит польская дипломатика, которая чрезвычайно затрудняет определение и передачу номиналов документов». Під «номиналами» московські архівісти мали на увазі дипломатич-

⁴⁾Привілеї Києва кінця XV — середини XVII ст. Дослідження. Тексти / Упорядник Наталія Білоус. Київ: Видавничий дім «Простір». 2013. 293+I—VIII. (Далі — *Привілеї...*).

⁵⁾Російський державний архів давніх актів (далі — РДАДА). Сигнатура діюча. Доступ до опису фонду: URL: <http://rgada.info/poisk/index2.php?str=1473-opis>. (20.09.2020)

ну ознаку документа — «облята», «упис» тощо. Застосування до цих документів московських назв, зрозуміло, спотворило зміст архіву, відповідно до традиції московської архівістики — привласнення вивезених з чужих земель архівів і неспроможність їх читати і використовувати. Так під різними назвами в описі проходять «Ходьки-Кобызевичи, Ходьки-Креницькие» як окремі фамілії. Насправді це прізвище однієї сім'ї, ба більше, однієї людини — київського скарбного Василя Федоровича Ходики (Кобизевича) Креницького, який зібрав у своєму архіві чималу кількість документів на права як своєї власності так і чисельних родичів та кривних. Із загальної кількості документів цього фонду — понад 1100 одиниць, — до архіву Ходики належать близько п'ятисот справ. Вони легко простежуються за прізвищами київських міщан та купців, або осіб відомих на Київщині.

Василь Ходика Кобизевич, син Федора Кобизевича, мозирського боярина татарського походження та Зоні Семенівни. Прибувши до Києва у 60-х роках XVI ст. за допомоги двоюрідного брата Устима-Фица Кобизевича, київського райці, став впливовим членом міської громади Києва. Одружився під час пошесті чуми 1572 р. на київській міщанці Посі (Євфросинії) Митковичевій перейнявши усе майно дружини, а також її малолітнього брата Федора. Почав торгівельні операції та справи з нерухомістю, які принесли йому значні статки. Завдяки своєрідному хисту Василю Ходиці вдалося досягти посади київського скарбного. Маючи численні сімейні зв'язки, а також приятельські стосунки з впливовими особами, він разом з рідним братом Федором, що став київським вйтом, отримав королівський привілей на шляхетство. Для затвердження місцевої київської «прописки» він купив село Креничі у 1586 р., на підставі чого став зватись Креницьким. Село у своєму тестаменті назвав «которое маю правом дѣдичным»⁶⁾. Зберігся не тільки тестамент але і його власноручна записка про ведення судових справ з різними особами, що свідчить про масштаби і способи

⁶⁾ Білоус Н. Тестаменти киян середини XVI — першої половини XVII ст. К., 2011. С. 134. Ї ж «Багатоликі» Ходики: до генеалогії київського роду XVI—XVII ст. // Генеалогія. Вип.1. 2013. С. 71–80.

ведення⁷⁾ процесів цим непересічним київським персонажем.

Видана копія королівського привілею про звільнення від мит київських купців саме у Мозирі «видає» особистий інтерес Василя Ходики у цих пільгах оскільки реципієнтом цього документа вказаний він сам, тоді ще київський міщанин. Копія листа-привілею була виготовлена київським підскарбієм Горностаєм, про що також зазначено у листі. Є підстави вважати, що це був Іван Остафійович Горностаї, представник відомої протестантської родини Київщини, що був номінований на посаду київського підскарбія у 1530 р.⁸⁾ В ранній період своєї кар'єри Іван Горностаї був королівським секретарем.

Великий князь литовський і польський король Сигізмунд I, що правив з 1506 по 1548 р., надав Києву як мінімум 23 документа, серед яких 3 повноцінних привілея, 7 листів, 7 указів, та інші акти⁹⁾ ■ Іл. 1 ■. Більшість з них присвячена забезпеченню прав київських міщан на безмитну торгівлю та звільнення їх від сплати податків, несення служб тощо на теренах Київщини та Великого князівства Литовського: у Мінську та Мозирі.

Повноцінне магдебурзьке право, нарівні з Вільно, Київ отримав за привілеєм від 2 березня 1514 р., в якому міщани православного, католицького та вірменського віросповідань отримали дозвіл на вільну торгівлю і були звільнені від внутрішніх податків, отримали право шинкування меду і вина «горілого», були звільнені від «підйому» тобто утримання послів та гінців. Особливе право київські міщани отримали на використання вогню вночі у своїх будинках, за що у попередні роки могли бути накладені штрафи у 12 кіп грошей на користь київського воєводи. Корчемні місця і надалі залишались під забороною вживання вогню — «не казали с огнем в ночи пити, и то лѣтом, коли ночи малы».

⁷⁾РДАДА. Ф. 1473. Оп. 1. Спр. 584.

⁸⁾Задорожна О. Протестанти з роду Горностаїв (середина XVI — перша половина XVII ст.) // НаУКМА. Наукові записки. Т. 20. 2002. Ч. 1. Історичні науки. С. 62.

⁹⁾Надання та потвердження землі приватним особам королем Сигізмундом I представлені у: Блануца А. В. Ринок землі у Великому князівстві Литовському в 1529—1566 р.: джерелознавчі, правові та соціально-економічні аспекти //Український історичний журнал. 2010. №1. С. 52—60.

Разом з правами за київськими міщанами було закріплено обов'язок платити «сполна плат» на церковні інституції, а також платити «важное», «серебщизну» на короля. Прикметно, що залишалися обов'язки без «умешканя» і «ослушаня» виконувати сторожові служби від татар, а для погоні за ними міщани мали забезпечити коней. Київський замок також мав бути вночі «кликаний»: сторожова служба мала залишатись за міщанами «подле стародавнього обычая». Головне, що привілей встановлював київським міщанам право власного суду.

Саме у цьому привілеї вперше були зазначені щорічні ярмарки Києва: один на свято «Трьох Королів», другий — на Різдва Богородиці. Обидва мали відбуватись по сім днів, «до актавы». Свято Трьох Королів відповідає православному святу Богоявлення Христового або Хрещення Христа в ріці Йордані Іоаном Хрестителем і припадало на 6 січня. Для Києва Богоявленський ярмарок був пов'язаний з Богоявленським храмом, очевидно, якимсь попередником Богоявленського собору Києво-Могилянської академії на Подолі, або Йорданським монастирем.

Різдвобогородицький ярмарок пов'язаний однозначно із Софійським собором, храмове свято якого з XV ст. було встановлене на свято Різдва Богородиці — 8 вересня. Спроби королівським привілеєм від 25 лютого 1592 р. перенести ярмарки на свято Різдва Христового та Св. Малгожати¹⁰⁾ нічим не увінчалися. Кияни клопотали перед королем про заміну цих строків і 9 жовтня 1592 р. Богоявленський ярмарок був замінений на ярмарок Св. Георгія — 23 квітня. Храм Святого Георгія, заснований Ярославом Мудрим знаходився поруч із Софійським собором — логічним здавалась і така заміна. Різдвобогородицький ярмарок залишився як основний ще на довгі роки. Важко погодитись із точкою зору про те, що ярмарки були узгоджені з ярмарками в інших містах, оскільки поруч із Києвом таких значних міст, що складали б конкуренцію Києву на той час не було¹¹⁾. Окрім того святкові кануни і, відповідно, пропінаційна

¹⁰⁾Привілей... С. 37—38.

¹¹⁾Там само.

торгівля також була ув'язана у храмові свята та регулювалась територіально «цирклями».

Королівський лист від 5 січня 1540 р. до мозирських державців забороняв їм стягувати будь-яке мито з київських купців — «отпустили есмо им вси мыта наши и князские и панские, дховные и свецкие по всеи отчизне нашої Великому князству Литовскому сухим путемъ и водою, на што ж они и привилей наш в себе мают». За описами самих міщан мозирські урядовці з киян брали десяту рибу, камінь солі, з вина і горілок — з бочки по «бельцю», а також поголовне по грошу.

В цілому король вказував на складне становище Києва — «што есмо для их недостатку и впаду, и шкоды, которую они завжды на тои Украинѣ от поганства татар приимуют». У зв'язку з цим король встановив заруку порушення своєї волі у тисячу коп грошей і зазначив, що у разі порушення «тогда пошлем дворянина ншого и кажем тьи вси шкоды ихъ надто заруку оную на вас мощно справити и за то имъ досыт вчинити».

Текст документу публікується вперше. ■ **Іл. 2** ■ При публікації використані правила передачі тексту «Правила видання пам'яток української мови XIV — XVIII ст.»¹²⁾ Цей документ є невідомою найранішою засвідченою печаткою київського магістрату копією королівського листа. У своєму виданні Привілей (С.16) упорядника Н. Білоус називає найранішим виписом із київських міських книг копію королівського привілею від 15 квітня 1545 р., засвідчену міською печаткою і виданою, так само як запропонований до видання лист, Василю Федоровичу Кобизевичу¹³⁾. Привілей засвідчений на 5 років пізніше за запропонований до уваги читачів документ, копія якого не є виписом із київських міських книг, а такою ж засвідченою печаткою київського магістрату копією. Виконавцем привілею тут також зазначений Іван Горностаї. Зміст цього привілею схожий зі змістом документа 1540 р. з тією різницею, що при-

¹²⁾Німчук В.В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церкво-слов'янською української редакції / НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Інститут української мови. К., 1995. Ч. 1—34 с.

¹³⁾Привілей... Факсиміле — с. 16, текст — с. 89—90.

вілей 1545 р. призначався до виконання по всій території Великого князівства Литовського.

Невирішене питання щодо оригіналів обох королівських привілеїв з видимих реєстрів Литовської Метрики — їхніх уписів в них не збереглося. Можна обережно припустити ситуацію, що оригіналів взагалі не було — ця обставина додає інтриги до характеристики цього за визначенням В.Б. Антоновича «воротили киевского самоуправления»¹⁴⁾.

Обидва документи є складовими архіву Ходики-Кобизевича: на документі 1540 р. стоїть імперська печатка Головного архіву Міністерства іноземних справ, а на привілеї 1545 р. — печатка та підпис про приналежність його до колекції Д.І. Зубрицького. Яким чином ці папери цілісної колекції опинились в різних сховищах — не відомо.

ДОКУМЕНТ

Жикгимонт Божею млстю корол полскии, великии княз литовскии, рускии, прускии, жомоитскии, мазовецкии и иных.

Державцы крѣвскому и на тот час мозырскому пану Миколаю Нарбутовичу и иным державцам мозырскимъ, хто и на потом будет ѿ нас Мозыр держати, и мытником, которые будут рыбное мыто заведат.

Жаловали намъ бурмистры и радцы и вси мещане наши мѣста Киевского ѿ том, што єсмо для их недостатку и впаду, и шкоды, которую ѿни завжды на той Украйне ѿт поганства татар приимуют, ѿпустили єсмо им вси мыта наши и князскии, и панскии, дѣховныи и светскии по всеи ѿтчизне нашої Великому князству Литовскому сухим путемъ и водою, на што ж ѿни и привилеи наш в себе мают. Ино деи ты и врадники твои в замку нашом Мозыри мыто на них беретє рыбное десатую рыбу, и хто деи везеть соль, ино из судна берут по каменю соли, а з вина горелого берут з бочки по белцу, и с чѣлка деи каждого берут з головы по грошу, а перед тым деи ѿни даивали нагород

¹⁴⁾Антонович В.Б. Паны Ходыки — воротили киевского самоуправления // Киевская старина. 1882. Кн. 2. С. 233—261. Робота містить явні помилки, вірогідно, викликані з неповним ознайомленням Антоновича з цим архівом.

из судна по полѣрша, а инших мыт никоторых не плачивали. И за то деи кажеш ихъ гамовати и грабити, и водле привилеѣ и листов наших заховати их не хочеш. А в том деи они великую трудность, наклад и шкodu приимуют. А прото, кгда ж они таковыи привилеѣ и листы наши вызволеныи отъ всих мыт в себѣ мают, приказуемъ вам под зарукою нашею тисачю копами грошеи. Аж бы есте черес то на тых мѣщанех наших киевских, которые будут тамъ до Мозыря приездчат и в которых будут листы под ихъ мѣстцкою печатю, мыта на них никоторого не брал и наместником своим брати не казал и за то их не гамовал, и не грабил, трудности, шкод и накладов никоторых имъ в том не делал. И заховал бы еси их в том водле привилеѣ и листов наших конечно. Естли ж бы есте предса хотели имъ в том кривды делати и мыта на них брати рыбное и соланое и горелку из головы по ѣршю, тогды мы росказали имъ вси шкоды свои, што будут они дла тых мыт отъ вас принали, на реѣстра писати и тыи реѣстра к нам прислат. И как они с тою жалобою повторѣ до нас приидуть и оныи реѣстра шкод своих принесут, тогды пошлем дворянина нѣшого и кажем тыи вси шкоды ихъ и над то заруку нѣшу на вас мощно справит и за то имъ досыт вчинит.

Писан у Вилни под лет. Бож. Нарож. АФМ мѣца ген. 5 дна индикт ДІ.

Горностаи, подскарбѣи земьскии.

Воит, бурмистры и радцы мѣста гдрского Киевского, списалши есмо с того листу его кр. мл. копею, дали мѣщанинови мѣста Киевского Василю Оѣдоровичу Кобызевича под печатю мѣстскою ратушною.

Печатка київського магістрату.

1540 р. 5 січня, 4 індикта

РГАДА. Ф. 1473. Оп. 1. Спр. 174

Згаданий: Каталог... №29. С. 38, засвідчена копія.

Tetiana LIUTA

Candidate of Historical Sciences, Deputy Director,
Center of Archaeological Objects Conservation
(Kyiv, Ukraine)

lutagen@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1224-2715>

Volodymyr KRAVCHENKO

Senior Researcher, M. S. Hrushevsky Institute of
Ukrainian Archaeography and Source Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

volod.fort@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7533-4273>

**TO THE KYIV DOCUMENTARY DIPLOMATARIUM:
UNKNOWN PRIVILEGE BY KING SIGISMUND I TO THE KYIV
CITIZENS FROM JANUARY 5, 1540**

Abstract

The topic of the Kyiv Diplomatarium has been raised repeatedly in historiography. During the publication of the first collection (1931), Volodymyr Shcherbyna studied this topic. The purpose of this publication is to publish the earliest preserved Polish privilege of King Sigismund I of the Poland from January 5, 1540. A copy of the privilege certified by the Kyiv Magistrate is kept in the archives of the Kyiv burgher Vasyl Khodyka Krenytskyi, one of the leading figures of the Kyiv Magdeburg rights agency of the 16th – early 17th c.

The principle of historicism and scholarly archeography applied in the publication allows to analyze the content of the document. A copy of the royal privilege on exemption of Kyivan merchants from payment of duties in Mozyr “reveals” the Vasyl Khodyka’s personal interest in these benefits because the the recipient of this document was he himself, then still a citizen of Kyiv. A copy of the letter of privilege was made by the Kyiv treasurer Hornostay, which was also stated in the letter. Among the customs privileges, the citizens of Kyiv were exempted from the royal and princely duties, from the duties of clerical institutions and secular persons throughout the territory of the Grand Duchy of Lithuania, both on land and on water. For violating his privilege, i. e. collection of the fish and salt duties, as well as the per capita fee, the the king threatened the Mozyr officials with punishment in the form of compensation for this duty.

The novelty of the publication consists in addition of an unknown document to the Kyiv Diplomatarium and in augmenting of information on Kyiv realities

in the first half of the 16th c. The current preservation of the document in Moscow (Russia) — The Russian State Archive of Ancient Acts (РГАДА, ф. 1473, оп.1, д. 174) has left its imprint on the name of the fund: “Estate and Patrimonial Estate Archives of the Southwestern Lands from 16th to 19th c.”

The conclusion of the publication contains new information on the Magdeburg rights of Kyiv and the struggle of the Kyiv burghers for duty-free trade and their trade privileges.

Key words: Kyiv, royal privilege, Magdeburg rights, trade, customs duty, Grand Duchy of Lithuania.

References

Andrejcev V.I., Korotkyj V.A., Ulyanovskij V.I. (2000) *Korpus magdeburzkyh gramot ukrajynskym mistam. Dva proekty vydan 20-x — 40-x rokiv XX stolittya*. K. 214 s. [in Ukrainian]

Antonovych V.B. (1882) Pany Hodyky — vorotyly kyevsckogo samoupravlenyya. *Kyevskaya staryna*. Kn. 2. S. 233—261. [in Russian]

Bilous N. (2011) *Tetsamenty kyian seredyny XVI — pershoi polovyny XVII st.* K. [in Ukrainian]

Bilous N. (2013) «Bahatolyki» Khodyky: do henealohii kyivs'koho rodu XVI—XVII st. *Henealohiia*. Vyp. 1. S. 71–80. [in Ukrainian]

Blanuca A. V. (2010) Rynok zemli u Velykomu knyazivstvi Lytovskomu v 1529—1566 r.: dzhereloznavchi, pravovi ta socialno-ekonomichni aspekty. *Ukrayynskij istorychnyj zhurnal*. #1. S. 52—60. [in Ukrainian]

Katalog dokumentiv z istoriyi Kyieva XV—XIX st. (1982.) Uporyadnyky: Boryak G. V., Yakovenko N. M. K. 199 s. [in Ukrainian]

Nimchuk V.V. (1995) *Pravyla vydannya pamyatok, pysanyh ukrajynskoyu movoyu ta cerkvo-slovyanskoyu ukrajynskoyi redakciyi*. NAN Ukrayiny. Instytut ukrajynskoyi arxeografiiyi ta dzhereloznavstva im. M.S. Grushevskogo; Instytut ukrajynskoyi movy. K. Ch. 1. 34 s. ([in Ukrainian]

Pryvileiyi Kyieva kincyа XV — seredyny XVII st. Doslidzhennya. Teksty (2013). Uporyadnyk Nataliya Bilous. K. 293 s. [in Ukrainian]

Shcherbyna V. (1926) Dokumenty do istoriyi Kyyiva 1494—1835 rr. *Ukrayynskij arxeografichnyj zbirnyk*. K. T. 1. S. 1—49. [in Ukrainian]

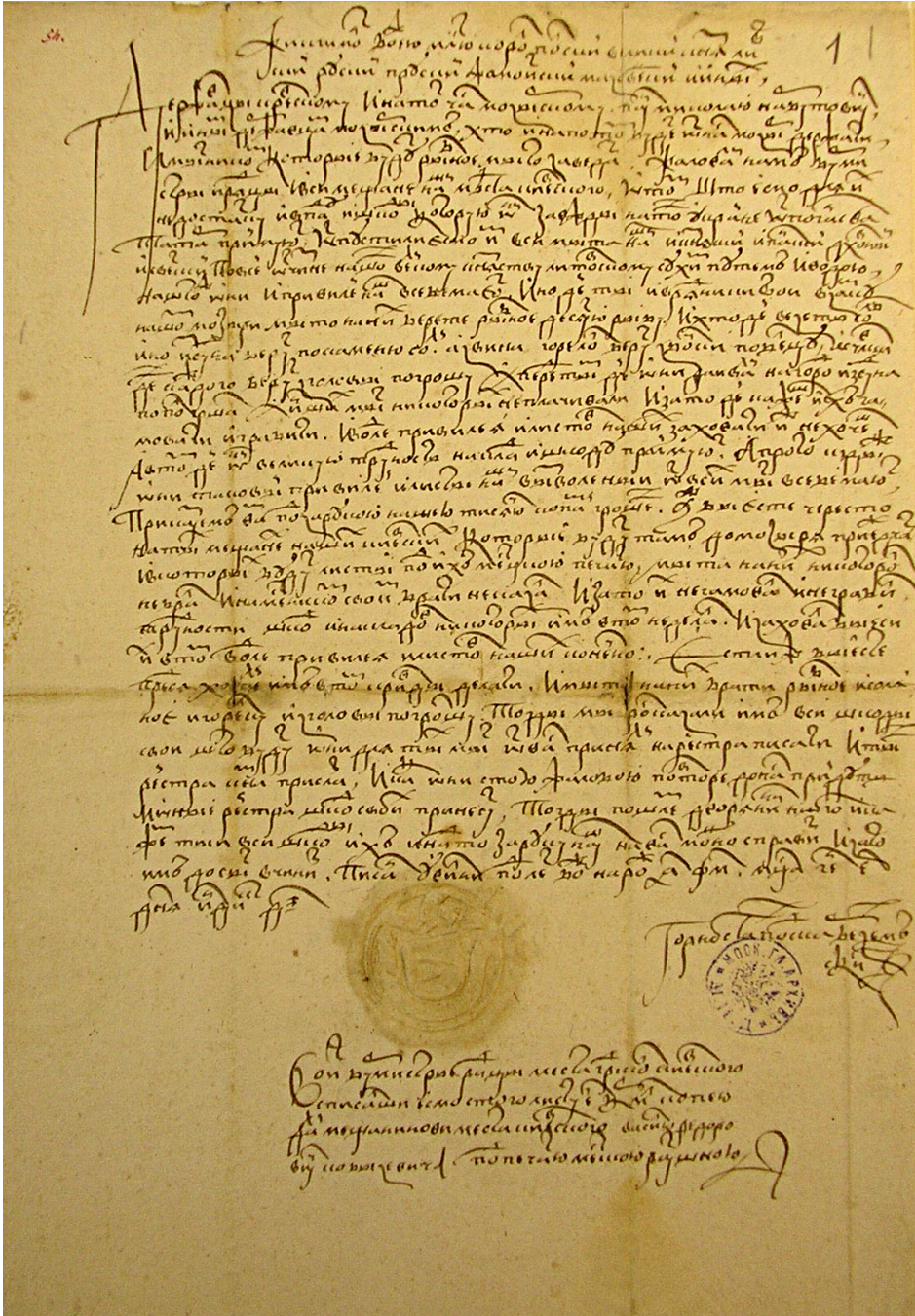
Zadorozhna O. (2002) Protestanty z rodu Gornostayiv (seredyna XVI — persha polovyna XVII st.) *NaUKMA. Naukovi zapysky*. T. 20. Ch. 1. *Istorychni nauky*. S. 62. [in Ukrainian]

До статті Володимира Кравченка та Тетяни Лютої
«До київського дипломатарію:
невідомий привілей короля Сигізмунда I
київським міщанам від 5 січня 1540 р.»

Іл. 1. Ганс фон Кульмбах. Портрет Сигізмунда I.
Джерело: <https://www.wikiwand.com/ru> (20.09.2021)

Іл. 2. Копія королівського привілею 05.01.1540 р. Фото Т. Лютої